

SPOMINI NA DELO VOS

Prišel sem po knjigo »Deseti brat«

Mineva štirideset let spominov, odkar so bile, kmalu po ustanovitvi Varnostno obveščevalne službe, jeseni leta 1941, oblikovane prve varnostne skupine, ki so jih sestavljali najpogumnejši borei-ilegalci, tovariši Viktor Avbelj, Franc Ravbar, Zvone Runko, Edi Brajnik in mnogi drugi, ki so se nasrkivaj zbirali pri »Desetem bratu«, današnji gostilni Fortuna na Vodovodni cesti.

Mineva štirideset let najlepših spominov KRISTE KELVIŠAR, nosilke spomenice 1941 in mnogih drugih visokih odlikovanj, ki je med vojno kot gostilničarka nudila skrivališče Vosovcem. Tovarišica Krista je že pred vojno v gostinstvu prehodila pot od natakacije do najemnice gostilne pri Vrhnovnikovih (sedanje Brinje) na Vodovodni cesti. Tam je bila leta 1939 pri njej seja CK KPS.

Kmalu potem je vzel v najem gostilno Fortuna in takrat so jo spoznali člani bežigradske »Vzajemnosti«. V temnih dneh okupacije se je oblikovala prva partizanska skupina Skojcevec in mladincev iz Vodovodne ceste ter iz Dravske in Podmilščakove ulice. Nekaj izmed njih jih je septembra 1941 odšlo v partizane, tovarišica Krista pa se je z zbiranjem orožja, hrane, sanitetnega in drugega materiala vključila v delo Osvobodilne fronte.

Vsak Vosovec je ob vstopu v gostilno moral povedati geslo: »Prišel sem po knjigo »Deseti brat!« Dogovorili so se namreč, da bo Krista sprejela le tistega, ki bo prišel s tem geslom. Tako je gostilna Fortuna za ilegalce dobila ime »Deseti brat« in postala zatočišče in dom Vosovcev vse do kapitulacije Italije.

Mnogi Vosovci so tam prenočevali, dobivali hrano, tam so kovali načrte za najbolj drzne akcije. V gostilni je bilo tudi skrivališče orožja.

Krista je kot dobra mati skrbela za vse, ki so se borili za pravo stvar.

»Deseti brat« je bil žarišče najbolj neupogljivega upora. Tovarišica Krista se spominja, da so od tam aktivisti odhajali na vse akcije in se z njih vračali ali pa tudi ne. »Vosovec je večkrat obiskal pesnik Karel Destovnik-Kajuh, ki je po končanih sestankih recital svoje pesmi iz zbirke »Markacije«. »Vsi smo ga poslušali s stisnjenimi pestmi,« se spominja Krista, »ko mu je iz prsi privrel stih: Za kar sem umrl, bi hotel še enkrat umreti...«

Pred veliko prvomajsko proslavo leta 1943 je pri »Desetem bratu« zasedal štab za izvedbo proslave, ki so ga sestavljali vsi člani VOS in komandanti borbenih skupin Narodne zaščite. Takrat je bilo pri Kristi kot v panju, saj je bilo hkrati zbranih tudi po 20 ljudi. Množična proslava je tako sijajno uspela, da so italijanski okupatorji zagnali preplah, saj so bili prepričani, da so partizani napadli Ljubljano.

Avgusta leta 1944 pa so se nad Kristo zgrnile najtežje preizkušnje. Aretirala in zaprla jo je gestapovsko-belgardistična policija. Pri »Desetem bratu« so namreč iskali skladišče orožja. Dvignili so točilno mizo, vse preiskali in prekopali, našli pa niso ničesar. Vsa zasliševanja in mučenja je Krista hrabro prestala in čeprav so ji grozili z Urhom, ni izdala ničesar. Odnegli so jo v koncentracijsko taborišče, kjer je preživela strašno zimo in se šele avgusta 1945 vrnila v osvobodeno Ljubljano.

Kramljali sva o Ljubljani – mestu heroju in o srečanju s sorodci, ki so ji ob njeni 70-letnici pred leti podarili kipec ilegalca. Ob slovesu se mi je zazdelo, da mi tovarišica Krista neslišno govori: »Za kar sem živel, bi hotela še enkrat živeti...«

VIDA PETROVČIČ

»Žica« bo živel a herojskim mestom

Italijanski okupatorji so 11. aprila 1941 zasedli Ljubljano, vendar se Ljubljancani niti za hip niso sprijaznili s prihodom sovražnika. Pod vodstvom Osvobodilne fronte so se začele številne akcije, ki italijanskim vojakom niso dale niti trenutka miru. Številni Ljubljancani so odšli v partizane, drugi pa so navkljub grožnjam, ubijanju rodoljubov in zapiranju naših ljudi nadaljevali svoj veličastni boj. Sovražnik je besnel. Zlasti tako imenovane plebiscitne akcije so mu pokazale, da je vsa Ljubljana za Osvobodilno fronto. Ta je namreč pozvala Ljubljancane, naj bodo 29. oktobra in 1. decembra 1941 ter 3. januarja in 7. februarja 1942 vsi javni lokali in ulice popolnoma prazni med 7. in 8. uro zvečer. Tako je tudi bilo.

V svoji nemoci so si Italijani nato izmislili »srešilne« načrt: sklenili so obditi Ljubljano z žično ograjo in utrditvami, da »niti miš ne bo mogla iz mesta«. Več tisoč vojakov in delavcev je pet dni trdo delalo, porabili so na tone gradbenega materiala, kilometre bodoče žice in tako je bila Ljubljana v začetku leta 1942 obdana z 32 kilometri žice, utrjena pa z 69 bunkerji. V Ljubljano in iz nje so odslej ljudje lahko prihajali in odhajali le s posebnimi dovolilnicami. Sledile so policijska ura, številne aretacije v mestu, ljudje niso bili brez skrbi za svojo usodo ne ponoči, ne podnevi.

Vendar Ljubljane – mesta heroja – niti bodeta žica, niti okrutnost okupatorja, ni pokorila. Klic svobode, ideje bratstva in enotnosti, so bile močnejše. Na nešteto skritih načinov so prinašali in odnašali iz Ljubljane nedovoljeno blago, v Ljubljani pa je ilegalno življenje vrela in Italijan, pozneje pa Nemec, sta vsak trenutek vedela, da ju v našem mestu ne čaka nič dobrega.

V spomin na najbolj težke dni našega mesta se je ljubljanska mladina odločila tam, kjer je nekoč tekla žica, na katero se danes spominjajo spominski kamni, zgraditi peščeno pot, pot spominov in tovarštva. Na tej poti se tovarštvo kali na delovnih akcijah, na katerih brigadirji iz leta v leto dograjujejo zeleni obroč okoli našega mesta – obroč ljubezni, miru, napredka, simbol neupogljive Ljubljane!

In vsako leto ob prazniku mesta heroja – 9. maja – obroč zaživi. Pohod po poteh tovarštva postaja legenda pionirjev, mladine, delovnih ljudi in občanov Ljubljane. Skorajda ni Ljubljancina, ki se te manifestacije še ni udeležil, letošnja petindvajseta po vrsti pa bo še posebno doživljaj, saj bo ljubljanska mladina 24. aprila nekaj čez 10. uro dopoldne sklenila okrog našega mesta živi obroč!

Kako srečno mesto je bila Ljubljana tistega sončnega majskega dne, ko so v njeno osrčje ponosno prikorakale partizanske enote. In danes, naše mesto in njegovi ljudje z zanosom zrejo novemu razvoju naproti.

V ZAPOTOKU POD KUREŠČKOM

Mladi in borci na skupni poti

Vasica Zapotok pred vojno ni štela veliko hiš. Domačini so se skromno preživljali. Ukvarjali so se s kmetijstvom in gozdarstvom. Tudi v te gorske kraje je prišla vojna vihra. A domačini so ostali zavedni pripadniki svojega naroda. Vsi so bili na strani OF. V vasi ni bilo izdajstev, večje število domačih fantov pa je odšlo v partizane. Okupatorski skorenj je tudi pri njih zapustil sledi. Junija 1942 je italijanska soldateska prihrumela v vas. Pod njihovimi krogli je v bližnjem gozdičku padlo precejšnje število talcev – domačinov iz bližnje okolice. Danes v neposredni bližini nekdanje šole stoji spomenik, posvečen tem prvim žrtvam.

Pisalo se je leto 1942 in na obronku vasi je nastal prvi proletarski bataljon Toneta Tomšiča, ki mu je poveljeval Stane Semič-Daki. Tomšičevci, šerčerjevci in druge naše partizanske enote so bile v Zapotoku vedno toplo sprejete. Po vojni je vas bila družbenopolitično aktivna, toda njen razvoj je vedno bolj ostajal na robu dogajanja. Šele pred nekaj leti so dobili vodo in električno energijo. Še vedno teče akcija za posodobitev ceste. Mlade generacije so vse bolj odhajale v dolino in v vasi so ostajali le starejši, trdno vezani na svoje domačije.

Odbor za proslavo 35-letnice ustanovitve prvega

proletarskega bataljona pri Tomšičevi brigadi je dal idejo, da naj bi zapuščeno stavbo nekdanje šole adaptirali. Na sami proslavi pa se je prvič pojavil predlog, da naj bi bil tu Dom borcev in mladine.

V akcijo za obnovo stavbe se je vključilo večje število delovnih organizacij iz viške občine. Pomagale so z materialnimi in finančnimi sredstvi. Na pomoč so priskočile tudi občinske družbenopolitične organizacije in skupščina občine Ljubljana Vič-Rudnik. Osnovni namen doma je, da bodoče generacije mladih spoznajo dogajanja s tega področja v času NOB.

Dom je danes že skorajda urejen. Ko bo popolnoma dokončan, bo naenkrat lahko v njem tudi po več dni bivalo 60 ljudi. V stavbi je spominska soba, ki predvsem s slikovnim gradivom prikazuje like borcev 1. proletarskega bataljona Toneta Tomšiča. Tu je tudi trojejno orožje, ki ga je prispevala organizacija ZRVS. V sejni sobi je prostora za 60 ljudi, tolikšna je tudi zmogljivost kuhinje in jedilnice. V dveh spalnicah je 25 postelj. Načrtujejo pa še ureditev podstrešja. Lani so v domu uredili tudi centralno ogrevanje.

V Zapotoku dom ni nikoli prazen. Pozimi so bili tu na zimovanju predšolski otroci viške občine. Velikokrat so v njem taborniki, vojaki, teritorialci.

Tu svoje seminarje pripravljajo mnoge občinske družbenopolitične organizacije. Mladinske pohodne enote velikokrat pot zaneše v dom borcev in mladine Zapotok. Prav te dni bodo sem prišli pohodniki gimnazije Franca Rozmna Staneta. Dom ni zaprt le v občinske okvire. Namenjen je vsem in v njem se vedno kaj dogaja. Nekajkrat letno se tu zberejo tudi rezervni vojaški oficirji.

»Ljudje v Zapotoku niso več osamljeni,« pravi Alojz Dolničar, predsednik upravnega odbora Doma borcev in mladine Zapotok, ki deluje v okviru viške OK SZDL, »in mnogo bolj kot prej kontaktirajo z mnogimi obiskovalci doma. Tu je v zadnjem času zrastle tudi precej počitniških hišic. Njihova gradnja pa bi morala biti bolj organizirana. Želimo, da bi sem prihajalo čimveč mladine in borcev, da bi ta kraj živel tudi z bodočimi generacijami, ki naj bi videli, kaj se je tu dogajalo v času NOB. Dom je odprt za vse, za vso Ljubljano in tudi širše.«

Upravní odbor pa tudi vsako leto znova skrbi za še dodatno urejanje doma. Tako nameravajo skupaj s taborniki, mladino in JLA urediti okolico. Skratka: dom vse bolj postaja vez, po kateri se iz generacije na generacijo prenaša naše revolucionarno glasilo.

IVO BREČIČ

LETO 1941

Zaloški železničarji

Na območju Polja in Zaloga ter v njuni širši okolici so bili prebivalci pred drugo svetovno vojno politično močni razgibani. Med njimi je bilo veliko železničarjev. Kot begunci so se po prvi svetovni vojni zaradi fašistične italijanske raznorodovalne politike – ki jih je ali odpustila iz službe ali jih je njeno nasilje prisililo, da so sami zapustili Julijsko krajino –, naselili na vzhodnem področju širše ljubljanske okolice. Železničarji v Polju in Zalogu so bili dokaj levičarski in protifašistično usmerjeni in tako so tudi ob prihodu italijanske okupatorja med prvimi sabotalni okupatorjeve ukrepe in organizirali Osvobodilno fronto. Komunisti in skojcevi

so namreč imeli ne le med prebivalci, temveč tudi med železničarji svoje privržence in sodelavce še iz časa predvojnega revolucionarnega delavskega gibanja.

Na železniški postaji Zalog je bila-tik pred vojno ustanovljena partijska celica, ki so jo sestavljali telegrafist Rudi Sigulin, kretnika Jože Omanen in Ivan Dorbež – komunist iz leta 1920. Nekaj železničarjev je bilo v kandidatski celici: prometnik Jančez Pangršič, premikac Danilo Kralj, nadprednikac Tone Zupančič, premikac Miha Kaluža in nadzorni premikac Roman Klešnik. Od leta 1938 je delovala

tudi organizacija SKOJ, v kateri je bilo največ mladincev železničarjev ali pa mladincev in mladink, katerih očete so bili železničarji.

Začetek organiziranja OF na železniški postaji Zalog je bil torej tesno povezan s političnim delom v kraju. Zato so že konec maja ali v začetku junija 1941 ustanovili odbor OF. Ta je imel prek Rudija Sigulina in Petra Čermelja zvezo z okroglim komitejem KPS v Zalogu in je delal do 15. maja 1942. Železniška postaja Zalog je bila kot sestavni del ljubljanskega železniškega vozlišča s premikalnim kolodvorom in hkrati kot obmejna postaja ob nemško-italijanski okupacijski meji zelo pomembna. Tu so sestavljali nove kompozicije tovornih vlakov, ki so vozili iz fašističnih držav proti jugu in severu. Železničarji na odseku proge Ljubljana–Zalog so bili tesno povezani z ljubljanskim železniškim vozliščem in so prek železniškega komiteja KPS in organizacij OF v posameznih delovnih enotah sodelovali pri različnih sabotažah.

Sprva so sabotažne akcije na progi izvajale borbene skupine skojcevec iz Polja in Zaloga in tamkajšnji železničarji. Ti so jim namreč posredno pomagali s strokovnimi nasveti ali pa so pri akcijah celo neposredno sodelovali. Posledica vsakodnevnih sabotaž so bila pogostna zasiljanja, aretacije in racije železničarjev na zaloški postaji. Italijanski

okupatorji so med prvimi prijeli Rudija Sigulina, in to že 22. julija 1941, vendar so ga konec avgusta izpustili; 9. marca 1942 so ga zopet prijeli in ga kasneje ustrelili. Prijeli so tudi druge železničarje in jih poslali v internacijo.

Zaradi rastočega okupatorjevega nasilja spomladi 1942 so železničarji na odseku Ljubljana–Zalog odhajali v partizanske enote. Skupina mlajših železničarjev je odšla aprila 1942, večja skupina 20 železničarjev pa s postaje Zalog neposredno po raciji 18. maja 1942. Spričo tega je bil železniški promet na postaji Zalog tri dni prekinjen, in to v dnevih od 18. do 21. maja.

Zaradi aretacij, streljanja železničarjev in odgona v internacijo ali odhoda v partizanske enote je podtalno delovanje železničarjev za nekaj časa prenehalo, ni pa usahnilo. Že konec maja 1942 so nanovo organizirali odbor OF, ki je imel v mnogih akcijah, tako pri organiziranju sabotaž kot prevozu ilegalcev, organiziranju kurirskih zvez in javk, intendantne in vagonskih pošilk tesne zveze s sosednjimi postajami in širšim okoliškim območjem.

Aktivistično delo zaloških železničarjev se je prepletalo z osvobodilnim gibanjem okoliškega prebivalstva in je bilo vsa leta vemo pomembno zaledje narodnoosvobodilni vojski.

ANKA VIDOVIČ-MIKLAVČIČ

Peter Kozole. »Če ne bi bilo vstaje slovenskega naroda in Osvobodilne fronte, bi se naša zgodovina morda zasukala v čisto drugačno smer. Tako pa imamo zdaj svobodo, demokracijo, neuvrščenost, samoupravljanje. Revolucija nam je tudi prinesla, da lahko poučujemo v slovenskem jeziku, za kar so se v preteklosti prizadevali že drugi zavedni Slovanci. Vse to so vrednote, ki jih moramo prenašati na mlade.«

Milena Bajžek: »Ljubljana dobiva podoben veleemsta, vendar ne smemo pozabiti, da je tudi turistično mesto in da bi morali še bolj kot doslej skrbeti za njeno tradicionalno, turistično zanimivo podobo. Pri tem ne mislim samo na arhitekturo, marveč tudi na gostoljubnost, ki zadnje čase nekoliko izginja.«

Alojz Janežič: »Z velikimi koraki hitimo v prihodnost, toda tale »atomski čas« nas ubija. Mladi ljudje nečjeje več v poklice, proizvodni delavci še vedno »bežijo« v administracijo. Veliko pričakujem od rezultatov usmerjenega izobraževanja, saj nam mora zagotoviti delovne moči za naše nove objekte, za naš nadaljnji razvoj.«

Betka Malič: »Spominjam se, kot da se je vse dogajalo včeraj. Videla sem, kako je aprila 1941 general Rupnik šel naproti Italijanom na Vrhniko. Takrat sem imela štiri- in petletni bratrance Slavko Gabrenja, ki je kasneje padel, me je poučil, kaj se dogaja. Mi otroci smo pisali parole OF, risali srpe in kladiva na liste, ki smo jih trosili ali lepili na poslopja.«

Franc Jaklič: »Prijeten občutek prevzema človeka, ko hodi po mestu in se spominja: v tej hiši smo delali, pri tisti zgradbi smo sodelovali... Ko smo gradili stavbe, pa smo gradili tudi medsebojne odnose, vzdušje v delovnem kolektivu. Velik napredek smo dosegli v času po osvoboditvi, dvignila se je naša življenjska raven. Pri delu se nikoli nismo ustrašili ovir, še bolj zavzeto smo poprijeli pa je šlo – in tako je še danes.«

mag. Anuša Rode: »Aktivno delujem v našem delegatskem sistemu. Marsikaj mi zato zmanjka prostega časa, pa vendarle... Veliko težav sem imela z otroškim varstvom, vendar sem to zdaj uspela rešiti. Precej časa tudi preživim na poti med domom in službo, saj ne živim v Ljubljani. To so pač problemi zaposlene žene, matere, delegatke.«

Milan Nevečny: »Prava škoda je, da v Ljubljani ni več prvomajske parade, ki bi lahko bila nadse slovenska prav tedaj, jubilejno leto. Spominja me na staro, idilično Ljubljano, ko je bila še majhna in smo se vozili s tramvaji. Lepo je, da smo tako napredovali, manj pa je lepo, da nismo Ljubljancani nič več tako čustveno pripeska k nadaljnjemu razvoju naše družbe. Seveda so se težave, tudi na kongresu samoupravljalcev bomo spregovorili o njih, vendar jih moramo skupno tudi učinkovito razrešiti.«

Nada Slatner: »Verjetno nihče na svetu ni pričakoval tako hitrega razvoja Jugoslavije po vojni. Dosegli smo ogromen napredek na vseh področjih, zlasti pa pri uveljavljanju ustvarjalne vloge delovnega človeka. Svoj delež ima pri tem tudi mladina, ki se zlasti v zadnjih letih vključuje v delegatski sistem in po svojih močeh prispeva k nadaljnjemu razvoju naše družbe. Seveda so se težave, tudi na kongresu samoupravljalcev bomo spregovorili o njih, vendar jih moramo skupno tudi učinkovito razrešiti.«

Branko Trkmič: »V letih oborožene revolucije in narodnoosvobodilnega boja smo si začrtali svojo pot, tako da smo kasneje lahko kjubovali tudi velešlam, čeprav so nekateri v svetu menili, da to ni mogoče. Mislim, da bodo mlajše generacije še naprej s pridom znale uporabljati te pridobive. Iz te naše zgodovine izhajajo še posebne naloge za našo službo, namreč varovanje teh pridobitev.«

Mojca Gliha: »Lahko smo ponosni, da smo v Ljubljani končno dobili veličasten kulturni dom, kakršnega naše mesto tudi zasluži. Lepo je, da se mesto hitro razvija, a ta naglica ima tudi svoje sence. Moti me, da naša Ljubljana ni več bela.«

Miro Pirč: »Povsem razumljivo je, da pride ob tako hitrem razvoju tudi do občasnih težav, morda smo celo preveč naklonili eni generaciji. Toda, preslegli bomo tudi to obdobje, čeprav stabilizacijska bremena marsikje nalagajo le na delavčeva ramena. Z optimizmom zrem v prihodnost, z delom pa bomo dokazali svojo zrelost.«

Dunja Simšič: »Ideje, ki so pripeljale do ustanovitve Osvobodilne fronte, so žive še danes. Osvobodilna fronta je združila vse napredne sile, delavce, kmete, inteligenco in postala vseljudska politična organizacija v borbi proti sovražniku, v prizadevanjih za lepši jutri v demokraciji. Osvobodilna fronta je pomenila idejo bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti, to idejo pa moramo zlasti v današnjem času skrbno negovati. S ponosom lahko gledamo na naš povojni razvoj.«

Avgust Klančar. »Včasih sem že kot otrok z očetom hodil v gozdove tesariv. Ukvarjali smo se tudi s suho robo, da smo imeli pri hiši kak dinar. Danes hodim v službo in s plačo sem že precej posodobil kmetijo. Dobili smo tudi elektriko in vodo, le še pot nam manjka. Včasih smo se komaj za silo preživljali v teh hribih, danes pa je veliko sprememb na bolje.«